

BERTA STJERNQUIST

EN BOK SOM BEHANDLAR olika analysmodeller för förhistoriska samhällen, och som Berta Stjernquist publicerade 1971, avslutas med följande citat: ”Ser man det förflutna i totalperspektiv, kommer väl människans långa förhistoria att se sig viktigare än det mesta som fästs i lertavlor och på pergamentrullar, sedan människan började nedteckna det hon i en begränsad miljö och i en trångt tillmätt tid trodde väsentligt. Viktigt redan därför att förhistorien är gemensam för alla människor, inom alla samfund, på alla kulturstadier. Viktigt också därför att den förklarar mycket av människans senare handlande.” Citatet kan kanske uppfattas som något provocerande för vissa men avspeglar en uppfattning som var betydelsefull för Berta Stjernquist. Detta är nämligen ett av ytterst få exempel på att hon använder en källa, Rolf Edbergs bok *Spillran av ett moln*, utanför den strikt vetenskapliga sfären.

Berta Stjernquist föddes den 26 april 1918 på en gård i byn Kylan i Visseltofta socken, norra Skåne. Hennes föräldrar var Ivar och Ingrid Svensson. Berta blev moderlös vid unga år. Trots en uppväxt i små omständigheter fick Berta Stjernquist och hennes syskon möjlighet att genomföra gymnasiestudier i Lund med förhoppningar om att fortsätta med akademiska studier. Genom bekantskap med Per Stjernquist kom hon tidigt i kontakt med den antika världen. Per Stjernquists far var den

kända religionsforskaren Martin P:son Nilsson. Efter giftermål 1939 inledde Berta Stjernquist studier vid Lunds universitet. Dessa omfattade klassisk arkeologi, nordisk fornkunskap samt språk i form av franska och italienska.

Redan innan studierna avslutats erhöll hon en extra ordinarie amanuens tjänst vid Antikmuseet. Kort efter andra världskrigets slut tog Berta Stjernquist tillfället i akt och reste ned till Italien. I den kanske mest personligt hållna artikeln hon skrev från 2007 berättas livfullt om den första utlandsresan, vilken inleddes på ett litet fartyg genom den från minor provisoriskt svepta Engelska kanalen och vidare till Genua. Hon följde flera kurser inom romersk arkeologi och det antika Roms topografi vid Svenska institutet i Rom. Tillfälle gavs också till att resa inom nästan hela Italien per båt, tåg och motorcykel. Berta Stjernquist fick tillfälle att besöka alla de forntida platser som under krigsåren varit så avlägsna.

Den klassiska arkeologin synes ha varit speciellt lockande. Men Berta Stjernquist valde likväl att inrikta sina fortsatta studier inom arkeologin, som vid denna tid benämndes nordisk fornkunskap. Hennes fortsatta forskarkarriär kom att baseras på tjänster vid Lunds universitets historiska museum som amanuens och senare assistent.

Vid denna tid var museet ansvarigt för de arkeologiska utgrävningar som på grund av exploateringar genomfördes i Skåne. Som assistent fick Berta Stjernquist därför ta hand om olika utgrävningsinsatser. Men ibland fanns det också utrymme för undersökningar av mera planerad karaktär. Vä i nordöstra Skåne var välkänd som en medeltida stad vilken brändes ned i samband med Gustav II Adolfs invasion av Skåne 1612. Att det skulle finnas äldre lämningar än medeltida i den forna stadens närhet var känt, och 1945 inleddes utgrävningar under professor Holger Arbman's ledning. Berta Stjernquist som deltog i arbetet fick ansvaret att bearbeta resultaten, vilket hon som alltid noggrant och ambitiöst genomförde. Insatsen slutfördes som en licentiatavhandling år 1947 som utkom i bokform några år senare med titeln *Vä under järnålder*.

Foto Bert Olsson / *Sydsvenskan*.

Sannolikt var det med denna undersökning som Berta Stjernquists intresse kom att i första hand inriktas mot den senare delen av förhistorien. Väster om Vä utgrävdes en omfattande boplats med huslämningar främst från romersk järnålder (Kr.f.-400 e.Kr.) och också med yngre material. Inom boplatsen undersöktes några större gropar. Vid tolkningen av dessa antydde Berta Stjernquist att de kunde utgöra en form av hantverksbodnar. Hon var här på spåren efter en tidigare okänd anläggningsform – grophuset – som idag är en vanligt förekommande fornlämning. Bearbetning av materialet från Vä bidrog till att Berta Stjernquist inriktade sitt speciella intresse på romersk järnålder. En sådan inriktning gav också rika tillfällen till att utnyttja kunskapen inom det klassiska området.

En sandbacke vid Simris i sydöstra Skåne kom att tilldra sig Berta Stjernquists intresse. Vid utgrävningar här under tre säsonger påträffades ett drygt hundratal gravar. Bearbetningen av dem, vilka daterades till romersk järnålder, kom att resultera i en doktorsavhandling som framlades 1955 med titeln *Simris. On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age*. Målsättningen var som avhandlingstiteln anger att efterforska de kontakter av regional och interregional karaktär som kunde spåras i gravskicket så som det var utformat i Simris. Avhandlingsarbetet avspeglar Berta Stjernquists flit och kreativitet. Hon presenterar en omfattande kompetens rörande gravskicket inom Skandinavien och betydande delar av Kontinentaleuropa. Det ska tilläggas att hon genom resor i England och Tyskland tillgodogjort sig omfattande kunskap om den materiella kulturen och gravskicket i de provinsialromerska områdena och det så kallade Fria Germanien. Ett betydande antal gravar innehöll keramik och detta bidrog till en ingående analys av denna föremålskategori. Slutsatsen blev att hon bland annat kunde spåra en tydlig skillnad mellan västra och östra Skåne – ett kulturmönster som var påtagligt så sent som för hundra år sedan. Att avhandlingen även skulle innehålla en redovisning av samtliga skånska gravfynd, fortfarande av betydelse för dagens forskare, var en självklarhet för en noggrann fors-

kare som Berta Stjernquist. Avhandlingen tilldrog sig stort intresse nationellt som internationellt och hon erhöll docentkompetens. Det bör tilläggas att hon senare även publicerade gravmaterialet från bronsåldern och den tidigaste järnåldern.

Redan vid Italienbesöket 1946 kom Berta Stjernquist att intressera sig för en form av bronskittlar (*ciste a cordoni*), närmast att beskriva som rakväggiga spannar av korrugerad bronsplåt. De är tillverkade på båda sidor av Alpområdet och finns även representerade över betydande delar av kontinenten, inklusive ett svenskt fynd från sen bronsålder. Detta kom att bli hennes främsta forskningsinsats efter det att avhandlingen var klar. Genom att beforska denna föremålsform kunde hon nyttja sin utmärkta kompetens i både sydeuropeisk och nordisk arkeologi genom ingående behandling av problematiken avseende övergången mellan brons- och järnåldern.

Då Berta Stjernquist inledde sin forskarbana kom hon att hamna i en mansdominerad miljö. Berta Stjernquist var speciellt imponerad av Johanna Mestorf som i Kiel blev den första kvinnliga museidirektören och därtill Tysklands första kvinnliga professor år 1899. Genom aktivt medlemskap i den svenska avdelningen av den internationella föreningen Delta Kappa Gamma såg Berta Stjernquist till att stödja unga kvinnliga forskare. För henne var jämlikhet målsättningen. Däremot var hon inte intresserad av den mera radikala delen av kvinnorörelsen.

I slutet av 1960- och början av 1970-talen gjorde en ny inriktning inom arkeologin sitt intåg – den så kallade new archaeology. Den hade en anglosaxisk bas med en tydlig antropologisk inriktning där också insatser av naturvetenskaplig art kom att integreras på ett helt annat sätt än tidigare. Till skillnad från vissa ämnesföreträdare på andra universitet kom Berta Stjernquist att snabbt anamma det nya idékomplexet. Hon hade genom resor till USA fått direkta kontakter med initiativtagarna till den nya inriktningen. Flera doktorander upplevde under mitten av 1970-talet en enastående tid med gästföreläsare och diskussioner som bidrog till en entusiastisk forskarmiljö.

Berta Stjernquist hade redan tidigare behandlat exempelvis de sociala strukturerna i förhistoriska samhällen och haft nära kontakt med flera företrädare för naturvetenskapliga ämnen. Nu kunde hon omsätta sina tankegångar vid bearbetningen av exempelvis Gårdlösaundersökningen. Redan 1949 fick Berta Stjernquist i uppdrag att genomföra en utgrävning av en grav som kunde dateras till 200-talet och rymde en ung kvinna med flera smycken, däribland en fibula av silver med en av de äldsta kända runinskrifterna i Skandinavien. Silverflickan, som graven benämns, var en viktig anledning till att Berta Stjernquist år 1963 inledde ett projektarbete som omfattade den förhistoriska bebyggelsen inom en åsrygg och dess närmaste omgivning i östra Skåne, vilket efter platsens namn benämndes Gårdlösaundersökningen. Resultatet av flera års utgrävningar kom också att utgöra föredraget när hon inträdde i Kungl. Vitterhetsakademien år 1980. Genom att Berta Stjernquist kunde samla representanter från en rad naturvetenskapliga discipliner kom behandlingen av samhällena och landskapsutnyttjandet under järnåldern att utmynna i en ovanligt gedigen presentation.

Berta Stjernquist följde den postprocessuella arkeologin som under sent 1980-tal slog igenom som en reaktion på new archaeology, men den fann inte hennes gillande.

Under några år bedrev Berta Stjernquist omfattande forskning rörande deponeringar. Hennes teoretiskt baserade analys av termer som offer och skattfynd är fortfarande av betydelse. Men som vanligt räckte det inte för henne att presentera idérika artiklar. Hon genomförde också utgrävningar av olika deponeringar i våtmark, såväl av sådana med flertusenårig deponeringsaktivitet som de vilka var begränsade till några få föremål.

Berta Stjernquist kom att i olika sammanhang förnya forskningen rörande andra komplexa fenomen som handel och handelssystem, liksom att bidra med nya perspektiv på föremålsdokumentation och förändringsprocesser inom de förhistoriska samhällsstrukturerna. Genom dessa insatser inleddes hon i den arkeologiska forskningsfronten.

År 1970 erhöll hon en tjänst i ekologisk arkeologi vid Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och fyra år senare utnämndes Berta Stjernqvist till professor vid institutionen i Lund.

Berta Stjernquist skaffade sig en omfattande vänkrets, inte minst bland Vitterhetsakademiens medlemmar. Hon deltog ofta i Akademiens möten vilket påtagligt framgår av att ett tidigare gästrum i huset på Villagatan omnämns som Bertas rum. Hon deltog också aktivt i andra lärda sällskap. I fem år var hon sekreterare i Vetenskaps societeten i Lund och i 26 år hade hon samma uppdrag i Kungl. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Lund. Hon hade också uppdrag internationellt i Union Internationale des Science Pré- et Protohistoriques (UISPP) – arkeologins internationella organisation – vilket gav tillfällen till resor och att etablera nya kontakter.

Det utmärkta samarbetet när det gällde landskapsarkeologi inom Gårdlösaundersökningen gav mersmak. Hon ingick i den grupp av initiativtagare som under 1980-talet förverkligade en stor tvärvetenskaplig forskningsinsats, det så kallade Ystadsprojektet som berörde ett område i sydligaste Sverige – från det äldsta jordbrukarsamhällets intrång i skogen till dagens fullåkerslandskap.

Hon gjorde också en mycket viktig insats som initiativtagare och tydlig pådrivare inom projektet Ölands järnåldersgravfält. Sammanlagt fyra tjocka band kom ut inom den planerade tiden.

Berta Stjernquist gjorde också en viktig ämneshistorisk insats genom att intressera sig för Sven Nilsson, professor i naturalhistoria och en lärdomsgigant, inte minst när det gällde arkeologisk forskning med antropologisk inriktning. Resultatet blev en bok om Sven Nilsson i samarbete med andra forskare, vilken bjöd på ett brett perspektiv av Nilssons insatser.

Berta Stjernquist föredrog ett välordnat liv som inte borde rymma oförutsägbara inslag. Jag har erfarit att hon helst föredrog att veta i förväg vad som fanns i julklapparna till henne. Hon kom alltid väl förberedd till möten och förväntade att andra uppträdde på samma sätt. Men

trots att hon krävde en hel del av andra, var det på sig själv som hon ställde de hårdaste kraven. Arkeologin i dess olika skepnader var huvudsaken. Hon använde merparten av sin vakna tid till detta.

Genom sin framtoning kom Berta Stjernquist att ingjuta respekt. Det tog därför en viss tid innan man fick närmare kontakt med henne och insåg att hon var en person som tog väl omhand den unga generationen av arkeologiforskare. Det var inte utan tillgång på goda argument som man motsade henne. Men med dylika kunde hon mycket väl inse, att den egna ståndpunkten borde ändras.

Trots att Berta Stjernquist var van att bestämma så uppstod inte några problem då jag efterträdde henne år 1984. Hon bidrog gärna med råd och synpunkter då de efterfrågades, men för övrigt inriktade hon sin kraft på att få avklarat den rapportering och forskning som hon under professorsåren inte haft tid att slutfölja. Hon gjorde "rent bord" när det gällde att publicera tidigare utgrävningsinsatser. I snabb följd utgavs tre volymer av egen och andras forskning rörande Gårdlösaundersökningen liksom bearbetningen av den förhistoriska kulturen kring källor. Men Berta Stjernquists planer sträckte sig längre än att färdigställa tidigare projekt. Hon inledde ett nytt, med titeln "Kulturarv och samhälle", där relationen mellan fornlämningar och modern landskapsexploatering granskades. Detta projekt kom att inleda forskning kring kulturarvet, något som senare har blivit en för arkeologivärlden ytterst aktiv inriktning. Berta Stjernquist tilldelades festskrifter vid såväl 70- som 80-årsdagen.

Som en form av arv från en tidigare arkeolog, knuten till Lunds universitets historiska museum, fick Berta Stjernquist överta eventuella vidare insatser när det gällde järnåldersfyndplatsen vid Uppåkra söder om Lund. Redan vid en tidigare mindre grävning hade platsen visat sig rymma betydande potential för studiet av järnålderns bebyggelsestruktur. Olika insatser kom att bidra till att hon inte fick tid att omsätta sina idéer i praktiskt fältarbete. Därför var det en stor tillfredsställelse att se hur Berta Stjernquist med stort engagemang deltog i den arbetsgrupp

som formades vid Uppåkraprojektets start 1996. Hon påpekade ofta hur väl hon trivdes med att arbeta tillsammans med både studenter, doktorander och mera seniora forskare. Hon färdigställde flera artiklar om bland annat glas- och fibulafynd. Hennes sista arbete som just berörde glasfynden publicerades under senhösten 2010.

Berta Stjernquist avled den 19 augusti 2010 i en ålder av drygt 92 år. Berta Stjernquist satte ribban högt, för andra men främst för sig själv. Likt en god handledare såg hon till att ge sina doktorander de nödvändiga redskapen för att kunna ta sig fram som forskare. Och hon fortsatte att ge stöd och råd långt efter att disputationen var avklarad. Hon var en utmärkt mentor. Berta Stjernquist hade ett omfattande kontaktnät av kolleger, inte bara inom arkeologi utan också inom ett flertal vetenskaps-grenar både nationellt och internationellt. Hon gav sina doktorander och unga doktorer generösa möjligheter att utnyttja detta kontaktnät. Hos dem som har haft förmånen att ha Berta Stjernquist som handledare och mentor lämnar hennes bortgång ett stort tomrum.

Lars Larsson